

Barnfamiljernas ekonomi

Roland Spånt

Över hälften av Sveriges befolkning som är yngre än 67 år lever i barnfamiljer. Nationalinkomst per capita ger därför en god uppfattning av de ekonomiska möjligheter som finns för barnfamiljer. Artikeln belyser de skillnader som finns mellan barnfamiljer och icke-barnfamiljer men också de skillnader som finns inom gruppen barnfamiljer. Hur förändrar samhällets familjepolitiska, social- och skattepolitiska system relationerna inom dessa grupper? Fil dr Roland Spånt är nationalekonom och verksam vid Institutet för Social Forskning, Stockholm.

Bakgrund

Över hälften av befolkningen i Sverige som är yngre än 67 år lever i barnfamiljer. Barnfamiljernas ekonomiska situation är därför i första hand en avspeglning av de allmänna ekonomiska villkor som gäller i Sverige. Eventuella förändringar över tiden måste också följa den allmänna ekonomiska utvecklingen i landet. För den svenska familje- och socialpolitiken är den generellt sett höga svenska standarden ett faktum. De svenska barnfamiljerna befinner sig därigenom i en gynnsam position i jämförelse med barnfamiljerna i de flesta utvecklade industriländer och i en oerhört privilegierad position i jämförelse med barnfamiljerna i u-länderna.

Vår undersökning syftar därför inte i första hand till att beskriva barnfamiljernas ekonomiska nivå i absolut mening – den är bestämd av den allmänna ekonomiska nivån i Sverige. Syftet har i stället varit att påvisa skillnader som finns mellan barnfamiljer och icke barnfamiljer samt inom gruppen barnfamiljer.

De här relevanta frågeställningarna är vilka skillnader som finns i ekonomisk standard mellan barnfamiljer och icke barnfamiljer och hur de ekonomis-

ka resurser barnfamiljerna disponerar över är fördelade inom gruppen barnfamiljer. En tredje viktig frågeställning är hur samhällets familjepolitiska, socialpolitiska och skattepolitiska medel förändrar relationerna mellan inkomstnivån för barnfamiljer och för icke barnfamiljer samt vilka omfördelningar som sker mellan barnfamiljer med olika ekonomisk bärkraft.

Innan vi går vidare måste vi dock klargöra hur man kan beskriva ett hushålls ekonomiska situation och sambandet mellan denna och samhällets åtgärder. Man kan i princip välja mellan att beskriva den ekonomiska nivån utifrån hushållets konsumtion av olika nyttigheter eller utifrån de resurser (inkomster) hushållet förfogar över. Vår undersökning har inriktats på att mäta inkomstsidan. De disponibla inkomsterna har därvid ansetts vara det inkomstbegrepp som bäst beskriver skillnaderna i ekonomisk nivå mellan olika hushåll. I princip innebär detta mått inkomsten före skatt minskad med alla inkomstskatter, ökad med alla bidrag från samhället inklusive alla utfallna socialförsäkringar. Hänsyn bör tas till antalet familjemedlemmar som skall dela på samma inkomst.

Den i Sverige så omfattande offentliga konsumtionen medför att de disponibla inkomsternas värde som mätare på barnfamiljernas absoluta ekonomiska nivå begränsas. De disponibla inkomsterna är dock av helt avgörande betydelse när syftet främst är inriktat på att mäta *skillnader* i ekonomisk standard mellan olika hushåll och inte främst att mäta

=====

Vilka skillnader finns mellan barnfamiljer och icke-barnfamiljer samt mellan olika grupper av barnfamiljer?

=====

=====

Två barnfamiljer med samma inkomst lever på olika ekonomisk standard om bara den ena måste betala barntillsynskostnader.

=====

den ekonomiska standardens absoluta nivå. Dessa standardskillnader uppkommer genom att hushållen har olika möjligheter att göra sig gällande som konsumenter på marknaden. De kanske viktigaste begränsningarna hos de disponibla inkomsterna som mått på *skillnader* i ekonomisk standard är:

1. Ingen hänsyn tas till egenproduktion
2. Inkomst av egna hem underskattar regelmässigt hyresvärdet
3. Ingen hänsyn tas till hushållens utgiftssida (ex barntillsyn)
4. I synnerhet företagare kan i viss utsträckning själva bestämma hur stora disponibla inkomster de skall redovisa.

Det är väsentligt mycket lättare att beskriva de inkomster hushållen får via förvärvsarbete på arbetsmarknaden än de inkomster alternativt utgiftsminskningar hushållen skapar genom arbete i hemmet. Hemarbetets inkomstgivande (utgiftssänkande) effekter kan emellertid inte förbigås om man vill beskriva hushållens ekonomiska situation. Detta gäller i synnerhet för barnfamiljerna eftersom minskade barntillsynskostnader utgör hemarbetets kanske största utgiftssänkande effekt. Två barnfamiljer med samma inkomst lever på olika ekonomisk standard om enbart den ena familjen av sina förvärvsinkomster tvingas betala barntillsynskostnader. Dessa faktorer måste alltid beaktas när man bedömer skillnader i ekonomisk situation. I praktiken kan sådana hänsynstaganden ske genom att man beräknar den tid familjemedlemmarna måste använda på arbetsmarknaden och den tid som återstår för fritid och barntillsyn.

Källmaterial

Aktuella uppgifter om barnfamiljernas ekonomi återfinns i den årliga inkomststatistiken från Statistiska centralbyrån. Nackdelarna med detta material är att det inte tar hänsyn till barnbidrag eller andra transfereringar eller till hushållens inkomstskatter. Vi tvingades därför att i stället använda Statistiska

centralbyråns undersökning av hushållens inkomster 1972. Vår bearbetning genomfördes våren 1976.

En uppenbar risk med att använda i dag snart fem år gamla uppgifter är givetvis att alltför stora förändringar kan ha skett. Hushållens inkomstnivå kommer i år att ligga omkring 80% över 1972 års. Under förutsättning av att fördelningen inom resp. grupp inte påtagligt förändrats ger en sådan uppräknings bild av barnfamiljernas aktuella ekonomiska situation. Den replikation av låginkomstutredningen, som socialforskningsinstitutet genomför, och de numera årligen gjorda inkomstundersökningarna medför dock att det i framtiden blir avsevärt lättare att registrera förändringar i barnfamiljernas ekonomi.

Resultat

När man jämför inkomstsituationen för barnfamiljer med motsvarande för icke barnfamiljer framkommer att de sammanlagda hushållsinkomsterna är högre för barnfamiljer än för icke barnfamiljer (jämförelsen avser samtliga hushåll med hushållsförstandare 20–66 år). Även räknat per vuxen familjemedlem befinner sig barnfamiljerna över genomsnittet. Tar man emellertid också hänsyn till barnen blir barnfamiljernas relativa position en annan. Gjorda beräkningar anger att för att barnfamiljerna som grupp betraktat skall ha samma privatekonomiska standard som de barnlösa får kostnaderna för ett barn inte överstiga en femtedel av en vuxens konsumtion. De undersökningar som gjorts av barnkostnaderna pekar mot att kostnaderna vida överstiger denna gräns, vilket kan uppfattas som att barnfamiljernas privatekonomiska standard understiger de barnlösa.

Det bör betonas att vi här endast haft möjlighet att studera de inkomstresurser hushållen förfogar över för privat konsumtion och sparande. Effekterna av den för barnfamiljer viktiga offentliga konsumtionen i form av skolor, sjukvård, barntillsyn mm har vi tvingats lämna obeaktade.

Vi har också undersökt hur samhället via skattepolitik, socialförsäkringar och olika sociala bidrag påverkar relationen mellan barnfamiljers och icke barnfamiljers inkomstnivåer.

Beträffande utfallna socialförsäkringar kan kon-

=====

För barnfamiljer svarar sociala bidrag (barnbidrag, underhållsbidrag, bostadstillägg, socialhjälp m m) för ca 11 % av hushållens disponibla inkomster jämfört med drygt 1,5 % för icke-barnfamiljer.

=====

stateras att icke barnfamiljers inkomster till större del än för barnfamiljer består av pensionsinkomster och arbetslöshetsersättning. Dessa skillnader förklaras emellertid sannolikt av skillnader i åldersstrukturen – de barnlösa är starkt överrepresenterade i åldersklassen 50–66 år. Inkomstskatterna tar däremot i stort sett samma andel av barnfamiljernas och av övriga hushålls inkomster.

Mycket klara skillnader mellan de två grupperna föreligger dock beräffande inkomst av villafastighet, kapital m m och för mottagna sociala bidrag. Barnfamiljerna uppvisade stora underskott i kapitalinkomster, villafastighet m m medan övriga hushåll hade ett positivt netto. Detta förklaras också delvis av skillnader i ålderssammansättningen – barnfamiljerna har inte hunnit amortera ned sina villalån i samma utsträckning som övriga hushåll.

För barnfamiljerna uppgick mottagna sociala bidrag i form av barnbidrag, underhållsbidrag, bostadstillägg, socialhjälp m m till ca 11 procent av hushållens disponibla inkomster jämfört med drygt 1,5 procent för icke barnfamiljer. Bidragen medför därför en kraftig omfördelning till barnfamiljernas fördel.

De två grupperna har också jämförts i avseende på förvärvsarbets tid, fritid, tid för hemarbete etc. Beräkningarna är naturligtvis osäkra men pekar mot att förvärvsarbets tiden per vuxen är av likvärdig storlek i de två hushållstyperna. I båda grupperna skulle full förvärvsarbets tid för de vuxna familjemedlemmarna innebära en inkomstökning i storleksordningen 40 procent ifall man kunde räkna med att produktionen i samhället ökades i proportion till arbetsvolymens ökning. Förvärvsarbets hindren är dock av olika karaktär. Avsaknad av barn tillsyn eller frivilligt valt hemarbete i barnfamiljerna och arbetsoförmåga, arbetsbrist m m för den något

äldre i icke barnfamiljer.

Småbarnsfamiljernas ekonomiska situationen har jämförts med övriga barnfamiljers. Småbarnsföräldrarna är genomsnittligt sett yngre, vilket ekonomiskt bl a visar sig i lägre pensionsinkomster. Den betydligt större arbetsinsats som krävs för tillsyn av mindre barn resulterar i att förvärvsarbets tiden per vuxen blir ca 100 timmar lägre i småbarnsfamiljer än i barnfamiljer totalt sett. (Små barn = barn under 3 år.)

Familjer med olika antal barn

Vi har också studerat skillnader i inkomstsituation och inkomstbildning mellan familjer med olika antal barn. Den disponibla inkomsten ökar svagt med växande barnantal. Ökningen är emellertid inte sådan att den kan anses motsvara ökningen av konsumtionsutgifterna. De resurser barnfamiljerna disponerar över för privat konsumtion är alltså fallande vid stigande antal barn. Flerbarnsfamiljernas ekonomiska situation är med andra ord sämre än ettbarnsfamiljernas.

Denna effekt skulle dock ha varit än mer accentuerad om inte samhället via de sociala bidragen i viss utsträckning kompenserat barnkostnaderna. Per barn räknat uppgick de sociala bidragen (barnbidrag, bostadstillägg m m) till ca 2 000 kronor. Därigenom uppgick bidragen till över en fjärdedel av fyrabarnsfamiljernas disponibla inkomster jämfört med drygt en tiondel för tvåbarnsfamiljerna och en femtondel för ettbarnsfamiljerna. Bidragen är för fyrabarnsfamiljerna så stora att denna grupps disponibla inkomster kommer upp på samma nivå som övriga hushålls trots att deras arbetsinkomster klart understiger övriga barnfamiljers. För de fyra typerna av barnfamiljer i genomsnitt gäller att de skulle kunna uppnå inkomstökningar av storleksordningen minst 40 procent om det hade varit möjligt för båda makarna att förvärvsarbeta heltid, men den teoretiskt möjliga ökningen är givetvis högre i familjer med flera barn än i ettbarnshushåll.

=====

Per barn räknat uppgick de sociala bidragen till ca 2.000 kronor.

=====

Barnfamiljer med olika hög inkomst

De hittills redovisade genomsnittsvärdena döljer dock stora inkomstskillnader inom gruppen barnfamiljer. Det visar sig att den bäst ställda tredjedelen bland barnfamiljerna för privat konsumtion disponerade över omkring dubbelt så stora resurser som den sämst ställda tredjedelen och i stort sett 50 procent mer än mellaninkomstgruppen. Barnfamiljerna har därför mycket olika möjligheter till att skaffa sig privata konsumtionsvaror och tjänster. Orsaken till de stora inkomstskillnaderna är inte olika stora sociala bidrag eller socialförsäkringar – skillnaderna är i dessa avseenden relativt små – utan skillnader i arbetsinkomster. Dessa kan i sin tur bero på antingen skillnader i antalet vuxna inkomsttagare per hushåll, antalet arbetade timmar eller på timförtjänsten. Vid de beräkningar som gjorts visar det sig att det är skillnader i timförtjänst som är den viktigaste förklaringen till inkomstskillnaderna mellan olika barnfamiljer. Även antalet vuxna inkomsttagare och deras förvärvsarbets tid var emellertid högre bland höginkomstfamiljer och bidrog till inkomstskillnaderna (man bör observera att timförtjänsten i höginkomstgruppen ligger betydligt över låginkomstgruppen trots att det kvinnliga förvärvsarbetet är mera omfattande i höginkomstgruppen, vilket vid rådande lönenivåer för män och kvinnor torde verka nedpressande på höginkomstgruppens genomsnittslön).

De inkomstskillnader som uppkommer via de ojämnt fördelade arbetsinkomsterna reduceras till viss del av de progressiva inkomstskatterna. Bostadstilläggen brukar, i alla fall i teoretiska diskussioner om marginaleffekter, tillskrivas betydande utjämnings effekter mellan hög- och låginkomstgrupper bland barnfamiljerna. Dessa starka marginaleffekter saknas emellertid i vårt material från år

Den bäst ställda tredjedelen barnfamiljer har dubbelt så höga disponibla inkomster som den sämst ställda tredjedelen och 50 procent mer än mellaninkomstgruppen. Skillnaderna uppstår främst genom skillnader i lön per timme.

Bidragen är speciellt viktiga för de ensamstående föräldrarnas ekonomi.

1972. Skillnaderna i utgående bostadstillägg är nämligen mycket små mellan olika inkomstklasser. Det finns ett antal möjliga förklaringar till detta resultat: Bostadstilläggen år 1972 baserades på 1970 års inkomster och inkomstförändringar under tvåårsperioden kan ha neutraliserat marginaleffekterna. Barnantal, hyreskostnad och bostadsort kan samvariera så att marginaleffekterna inte visar sig i vårt material.

Inkomst och socialgrupp

Tjänstemannahushållen hade genomsnittligt sett den högsta inkomstnivån. Arbetarhushållen ligger på en mellannivå och företagarna på den lägsta nivå. Observera dock att till företagargruppen räknas endast jordbrukare och andra rörelseidkare. Företagsledare tillhör vanligtvis kategorin tjänstemän. Företagarnas skattevillkor är dessutom så speciella att det är svårt att jämföra deras inkomster med löntagarnas. Ensamstående och hushåll med endast en förvärvsarbetande uppbar lägre inkomster än gifta respektive hushåll med fler än en förvärvsarbetande. Dessa relationer kvarstår även vid en enkel per capita beräkning där alla individer oavsett ålder värderas lika.

Bidragen spelar också en större roll för arbetarnas inkomster än för företagarnas och tjänstemännens. Bidragen är också speciellt viktiga för de ensamstående föräldrarnas ekonomi. Man bör observera att ett bidrags andel av de disponibla inkomsterna bestäms genom ett samspel av bidragets absoluta storlek och av arbetsinkomsternas storlek. Samma bidragsbelopp betyder därför mindre ju högre arbetsinkomsterna är.

Livsmedelssubventionerna

Under senare år har subventioneringen av baslivsmedel vuxit så snabbt att den nu uppgår till i stort sett samma storlek som summan av alla barnbidrag. Mervärdesskatten och andra indirekta skatter utgör samtidigt över hälften av statens löpande inkom-

ter. Dessa två former av offentlig direkt prispåverkan är därmed numera av mycket stor betydelse. I en beskrivning av barnfamiljernas ekonomiska situation bör därför också ingå en analys av hur samhällets prispolitik påverkar de disponibla inkomsternas "värde" för barnfamiljerna. I den allmänna debatten har också livsmedelssubventionering alternativt momsreducering på livsmedel ofta kommit att betraktas som alternativa medel i familjepolitiken till exempelvis barnbidrag.

Det uppstår en rad problem när man söker utvärdera fördelningseffekterna av offentliga utgifter och inkomster av ovan nämnt slag. Det kanske främsta ligger i att vi inte känner till utgifternas nuvarande och inkomstbortfallens alternativa, finansierings-sätt. De relativt stora fördelningseffekter som bla jordbruksutredningen erhållit vid undersökningar av livsmedelssubventionerna uppkommer främst genom den antagna finansieringsmetoden.

Ett annat stort problem i samband med beräkningarna är den bristfälliga kunskap vi har om konsumtionsvanorna i olika inkomstklasser och familjetyper. Beräkningarna måste göras på uppgifter från 1969 års hushållsbudgetundersökning.

Vid analysen har antagits att de nuvarande livsmedelssubventionerna finansieras via en högre

moms på all nu momsbelagd konsumtion och att ett eventuellt borttagande av den nuvarande momsen på livsmedel skulle kompenseras av höjd moms på övrig momspliktig konsumtion. Fördelningseffekterna av de båda undersökta alternativen är på det hela taget mycket likvärdiga. I båda fallen gynnas låginkomsttagare och flerbarnsfamiljer gynnas på bekostnad av andra grupper. Storleken på effekterna är emellertid inte av den omfattning man ofta föreställer sig. De nuvarande livsmedelssubventionerna, som i stort sett kostar lika mycket som barnbidragen, förstärker köpkraften netto i ett-, två- och trebarnshushåll med låg inkomst med ungefär 200, 300 resp 500 kr per hushåll och år. Om man avser att stödja just dessa hushållstyper framstår beloppen som tämligen små. Om man istället använde samma totalbelopp, 2 500 milj kr till att höja barnbidragen som under 1974 utgick till 1,8 miljoner barn skulle det brutto innebära 1 400 kr per barn och år. Den disponibla inkomsten skulle i de ovan nämnda ett-, två och trebarnshushållen öka med ungefär 700, 2 000 resp 3 000 kr i stället för med 200, 300 resp 500 kr. Livsmedelssubventionerna får därför främst ses som ett jordbrukspolitiskt medel och i mindre grad som ett familjepolitiskt medel.